

Μακεδονικά

Τόμ. 22, Αρ. 1 (1982)

Οι επιγραφικές μαρτυρίες για τους θεσμούς της
Δυτικής Μακεδονίας κατά τη Ρωμαιοκρατία

Δημήτρης Κ. Σαμσάρης

doi: [10.12681/makedonika.525](https://doi.org/10.12681/makedonika.525)

Copyright © 2014, Δημήτρης Κ. Σαμσάρης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σαμσάρης Δ. Κ. (1982). Οι επιγραφικές μαρτυρίες για τους θεσμούς της Δυτικής Μακεδονίας κατά τη Ρωμαιοκρατία. *Μακεδονικά*, 22(1), 295–308. <https://doi.org/10.12681/makedonika.525>

ΟΙ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΕΣ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΘΕΣΜΟΥΣ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑ

Ἀπὸ τὸ ἐπιγραφικὸ ὕλικό, ποὺ ἔχουμε συγκεντρώσει γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ Corpus ἀρχαίων ἐπιγραφῶν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ἀντλεῖ κανεὶς ἀρκετὲς πληροφορίες σχετικὰ μὲ τοὺς θεσμοὺς τῆς περιοχῆς αὐτῆς κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ. Οἱ πληροφορίες αὐτὲς εἶναι πραγματικὰ πολὺτιμες, ἂν σκεφτεῖ κανεὶς ὅτι εἰδικὰ γιὰ τοὺς πολιτικοὺς θεσμοὺς τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἐξαχθοῦν ἀναλογικὰ συμπεράσματα μὲ βάση τὶς ἐπιγραφικὲς πηγὲς τῆς ὑπόλοιπης Μακεδονίας. Κι αὐτό, γιατί ἡ Δυτικὴ Μακεδονία, ὅπως εἶναι γνωστὸ, διατήρησε τὴν αὐτονομία της καὶ μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση κι ἔτσι ἐπικράτησε σὲ αὐτὴ μιὰ ἀρκετὰ ιδιόρρυθμὴ διοικητικὴ κατάστασις¹.

Οἱ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες ποὺ ὑπάρχουν στὴ διάθεσή μας ἀφοροῦν τόσο τοὺς πολιτικοὺς ὅσο καὶ τοὺς θρησκευτικοὺς καὶ κοινωνικοὺς θεσμοὺς ποὺ ὑπῆρχαν στὴ Δυτικὴ Μακεδονία κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι ὑπάρχουν ὀρισμένες μαρτυρίες ποὺ εἶναι μοναδικὲς γιὰ τὴν ἱστορία τῶν μακεδονικῶν θεσμῶν. Ἄλλες πάλι μαρτυρίες πλουτίζουν τὶς γνώσεις μας μὲ περισσότερες λεπτομέρειες σχετικὰ μὲ θεσμοὺς ποὺ μᾶς εἶναι ἤδη γνωστοὶ ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπὴ Μακεδονία.

Α' ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ

1) *Κοινά*. Ἡ Δυτικὴ Μακεδονία, κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ, ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι διαιρημένη σὲ ἔθνη (Λυγκηστῆς, Ὁρέστες, Ἐλιμιῶτες, Ἑορδοί). Κάθε ἔθνος εἶχε τὴ δική του πολιτικὴ καὶ διοικητικὴ ὀργάνωση, τὸ *κοινόν*. Τὸ ἐθνικὸ αὐτὸ κοινὸ ἦταν μιὰ ὁμοσπονδιακὴ ἔνωση ὄλων τῶν πόλεων καὶ κοινοτήτων τοῦ ἔθνους καὶ τὸ συγκροτοῦσαν ἀντιπρόσωποί τους ποὺ συνέρχονταν στὴν ἔδρα τοῦ κοινοῦ.

Σὲ τιμητικὴ ἐπιγραφὴ (1ου μ.Χ. αἰ.) γιὰ τὸν αὐτοκράτορα Κλαύδιο Α' (ἢ Νέρωνα) ποὺ βρέθηκε στὸ Ἄργος τὸ Ὁρεστικό², καθὼς καὶ σὲ ἐπιγρα-

1. Βλ. Δ. Κανατσούλη, Ἡ ὀργάνωσις τῆς Ἄνω Μακεδονίας κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, «Ἀρχαία Μακεδονία Ι» [=«Πρακτικά Α' Διεθνoῦς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη, 26-29 Αὐγoῦστου 1968»], Θεσσαλονίκη 1970, 186-187.

2. Βλ. BSA 18 (1911/12) 179, ἀρ. 23 [=N. Παπαδάκι, Ἐκ τῆς Ἄνω Μακεδονίας, «Ἀθηνᾶ» 25 (1913) 440, ἀρ. 27].

φή (143/4 μ.Χ.) από τὸ Κρανοχώρι Καστοριάς¹, ἀναφέρεται τὸ *κοινὸ τῶν Ὁρεστῶν*². Τὸ κοινὸ αὐτό, ποὺ ἔδρα του ἦταν πιθανότατα τὸ Ἄργος τὸ Ὁρεστικό, μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὸν 3ο ἀκόμη π.Χ. αἰῶνα ἀπὸ ἐπιγραφή τῆς Δήλου³. Ἔτσι θεωρεῖται πολὺ πιθανὸν ὅτι ἦταν τὸ πρῶτο κοινὸ ποὺ ἰδρύθηκε στὴν Ἄνω Μακεδονία καὶ σύμφωνα μὲ τὸ πρότυπό του φαίνεται ὅτι ὁργανώθηκαν, κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ, καὶ τὰ ἄλλα κοινὰ τῆς περιοχῆς⁴.

Ἐνα ἄλλο παρόμοιο ἐθνικὸ κοινόν, τὸ *κοινὸ τῶν Ἑλιμιωτῶν*⁵, ἀναφέρεται σὲ δυὸ τιμητικὰ ἐπιγραφὰς (2ου μ.Χ. αἰ.) γιὰ τοὺς αὐτοκράτορες Ἀντωνίνου Πίο (138-161 μ.Χ.) καὶ Μ. Αὐρήλιο Ἀντωνίνου (161-180 μ.Χ.), ποὺ βρέθηκαν στὴν Αἰανή⁶. Τὸ κοινὸ αὐτὸ εἶχε πιθανότατα τὴν ἔδρα του στὴν Αἰανή, ποὺ ἦταν ἡ πιὸ σπουδαία ἐλιμιωτικὴ πόλη κατὰ τὴν περίοδο τῆς ρωμαϊοκρατίας.

Δυστυχῶς δὲν μᾶς εἶναι τίποτε γνωστὸ ὡς τώρα σχετικὰ μὲ τὴν ἐσωτερικὴ ὁργάνωση καὶ τὶς ἀρμοδιότητες τῶν ἐθνικῶν αὐτῶν κοινῶν. Εἶναι ὅμως πολὺ πιθανὸν ὅτι οἱ *ἐπιμελητές*, ποὺ μνημονεύονται στὰ τιμητικὰ μνημεῖα τῶν παραπάνω αὐτοκρατόρων, ἦταν ἄρχοντες τῶν κοινῶν. Ἐπίσης, ὁ θεσμὸς τοῦ *ἀγωνοθέτη*, ποὺ ἀναφέρεται στὴν τιμητικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ Ἄργος τὸ Ὁρεστικό, πρέπει νὰ ἔχει σχέση μᾶλλον μὲ τὸ κοινὸ τῶν Ὁρεστῶν παρά μὲ τὴν πόλη. Κι αὐτό, γιατί ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τέτοιος θεσμὸς δὲν μᾶς παραδόθηκε γιὰ καμιὰ μακεδονικὴ πόλη· ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ παρόμοιος θεσμὸς μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὸ *κοινὸ τῶν Μακεδόνων*⁷. Ἀξιόσημείωτο εἶναι μάλιστα τὸ γεγονός ὅτι στὴν ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ Ἄργος τὸ Ὁρεστικό τὸ ἴδιο πρόσωπο (ὁ Ἀλέξανδρος) ἔχει ταυτόχρονα τὰ ἀξιώματα τοῦ ἐπιμελητῆ καὶ τοῦ ἀγωνοθέτη. Τέλος, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή τοῦ Κρανοχωρίου, τὰ κοινὰ ἐκπροσωποῦσαν τὶς ὁμόσπονδες πόλεις στὶς ἐξωτερικὰς τοὺς σχέσεις.

1. Βλ. Μ. Δ ή μ ι τ σ α, Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμενοις καὶ μνημείοις σφζομένοις, Ἀθῆναι 1896, ἀρ. 217 [=JHS 33 (1913) 337, ἀρ. 17].

2. Σχετικὰ μὲ τὸ κοινὸ αὐτὸ βλ. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὕ λ η, Ἡ ὁργάνωσις τῆς Ἄνω Μακεδονίας, 186-188.

3. IG XI, 4, 1118. Πρβ. S t. D o w - C h. E d s o n, «Harvard Studies» 48 (1937) 128.

4. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὕ λ η, Ἡ ὁργάνωσις τῆς Ἄνω Μακεδονίας, δ.π., 186-187.

5. Σχετικὰ μὲ τὸ κοινὸ αὐτὸ βλ. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὕ λ η, Τὸ κοινὸν τῶν Ἑλιμιωτῶν, «Ἀρχαία Μακεδονία II» [=«Πρακτικὰ Β' Διεθνoῦς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη, 19-24 Αὐγoῦστου 1973»], Θεσσαλονίκη 1977, 129-134.

6. Βλ. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὕ λ η, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον Σφενδόνη», 1954, 210-211· τ ο ὕ ἱ δ ι ο υ, Τὸ κοινὸν τῶν Ἑλιμιωτῶν, δ.π., 130=F. P a p a z o g l o u, «Živa Antika» 9 (1959) 163=SEG 17 (1960) 83, ἀρ. 313.

7. Βλ. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὕ λ η, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, «Μακεδονικὰ» 3 (1953/55) 69-70.

Τὰ ἔθνη καὶ αὐτὰ κοινὰ θὰ πρέπει νὰ διατηρήθηκαν ὡς τὶς ἀρχές τουλάχιστον τοῦ 3ου μ.Χ. αἰώνα, ὁπότε ἡ Ἄνω Μακεδονία ἔχασε τὴν αὐτονομία της καὶ ὑπαγόταν πιά στὴ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία Μακεδονία. Κι ἂν τυχὸν ἐξακολουθοῦσαν νὰ ὑπάρχουν, θὰ εἶχαν χάσει τὸν πολιτικὸν τους χαρακτήρα καὶ θὰ μεταβλήθηκαν σὲ ἀπλὲς λατρευτικὲς ἐνώσεις, ποὺ κύριο ἔργο τους θὰ ἦταν ἡ αὐτοκρατορολατρεία¹.

2) *Ἐκκλησία τοῦ δήμου*. Ὁ θεσμὸς αὐτός, ποὺ ἀναφέρεται στὶς ἐπιγραφές πάντα μὲ τὸν ὄρο *ὁ δήμος*, μᾶς εἶναι γνωστός στὴ Δυτικὴ Μακεδονία ἀπὸ ἐπιγραφὴ ἀγνωστῆς ἐλιμιωτικῆς πόλης ποὺ βρισκόταν κοντὰ στὴ σημ. Κοζάνη². Ἐπίσης ἀναφέρεται ἄλλη μιὰ φορά, μὲ τὸν ὄρο ὅμως *ἐκκλησία*, στὸ δόγμα τῶν Βαττυναίων³. Ἀπὸ τὸ δόγμα μάλιστα αὐτὸ πληροφοροῦμαστε ὅτι στὴν ὀρεστικὴ πόλιν Βάττυνα τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου τὴ συγκυλοῦσε ὁ πολιτάρχης («ἐκκλησίας ἀγομένης ὑπὸ τοῦ Βαττυναίων πολειτάρχου»)⁴.

3) *Πολιταρχία*. Γιὰ τὸ θεσμὸ τῆς πολιταρχίας⁵, πολὺ γνωστὸ ἀπὸ ἐπιγραφὲς τῆς ὑπόλοιπης Μακεδονίας, ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία ἔχουμε δύο ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες ἀπὸ τὴν ἀρχαία Λύκα⁶ καὶ τὴ Βάττυνα (143/4 μ.Χ.)⁷. Οἱ ἐπιγραφικὲς αὐτὲς μαρτυρίες⁸ παρουσιάζουν ἀξιόλογο ἐνδιαφέρον, γιατί πλουτίζουν τὶς γνώσεις μας γιὰ τὸ θεσμὸ αὐτὸ μὲ ὁρισμένες λεπτομέρειες, ποὺ εἶναι ἀγνωστές ἀπὸ τὶς ἐπιγραφικὲς πηγὲς τῆς ὑπόλοιπης Μακεδονίας.

Συγκεκριμένα, σχετικὰ μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ ἀριθμοῦ τῶν πολιταρχῶν, οἱ ὅποιοι γενικὰ στίς μακεδονικὲς πόλεις ἀποτελοῦσαν εἰδικὴ συναρχία μὲ ἕναν πρόεδρο ἐπικεφαλῆς⁹, πληροφοροῦμαστε γιὰ πρώτη φορά ὅτι ἦταν

1. Βλ. Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Ἐλιμιωτῶν, 134.

2. Χ. Μακαρόνα, ΑΕ 1936, Ἀρχ. Χρονικά, 9-10, ἀρ. 17. Βλ. καὶ F. Parazoglou, Makedonski gradovi u rimsko doba, Skopje 1957, 178.

3. JHS 33 (1913) 337 κ.έ., ἀρ. 17 = Δήμιτσα, Ἡ Μακεδονία, ἀρ. 217.

4. JHS, δ.π., ἀρ. 17, στ. 1-2. Βλ. καὶ Ν. Παπαδάκι, «Ἀθηνᾶ» 25 (1913) 462-467.

5. Γενικὰ γιὰ τὸ θεσμὸ αὐτὸ βλ. Δ. Κανατσούλη, Περὶ τῶν πολιταρχῶν τῶν Μακεδονικῶν πόλεων. ΕΕΦΣΑΠΘ 1957, 157 κ.έ. = Ἡ μακεδονικὴ πόλις, «Μακεδονικά» 5 (1961/63) 31-45. C. Schuler, The Macedonian Politarchs, «Classical Philology» 55 (1960) 90-100. J. Oliver, Civic Constitutions for Macedonian Communities, «Classical Philology» 58 (1963) 164-165. F. Gschnitzler, RE, Suppl. XIII (1973), στ. 483-500. B. Helly, Politarches, poliarques et politophylarques, «Ἀρχαία Μακεδονία II», 531-544.

6. SEG 24 (1969), ἀρ. 589 = Φ. Πέτσα, Χρονικά Ἀρχαιολογικά, «Μακεδονικά» 15 (1975) 311.

7. JHS, δ.π.

8. Ἄν εἶναι σωστὴ ἡ συμπλήρωση «[πολιταρχοῦ]ντος», ποὺ πρότεινε ὁ Ἀρβανιτόπουλος (ΠΑΕ 1912, 243) σὲ τιμητικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ τὸν Κλαῦδιο ἀπὸ τὸ Ἄργος τὸ Ὄρεστικό, τότε ἔχουμε μιὰ τρίτη ἐπιγραφικὴ μαρτυρία γιὰ τὸ θεσμὸ αὐτὸ.

9. Βλ. Δ. Κανατσούλη, Ἡ μακεδονικὴ πόλις, δ.π., 34-35.

δυνατό μιὰ πόλη νά εἶχε ἕνα μόνο πολιτάρχη, ὅπως στή Λύκα («(πολιταρχοῦντος)»¹ καί στή Βάττυνα². Ἴσως δὲν εἶναι ἀπίθανη ἡ ὑπόθεση ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιταρχῶν εἶχε σχέση μέ τὸ μέγεθος τῆς πόλης.

Ἐπίσης, ἀπὸ τὸ δόγμα τῶν Βαττυναίων ἀντλοῦμε πολὺτιμες πληροφορίες σχετικὰ μέ τίς ἀρμοδιότητες καί τίς δικαιοδοσίες τῶν πολιταρχῶν. Ἔτσι, μαθαίνουμε ὅτι στήν πόλη Βάττυνα ὁ πολιτάρχης συγκαλοῦσε τῇ βουλῇ καί τὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου³ καί εἶχε τὴν προεδρία στίς συνεδριάσεις τους. Ἀκόμη ἔφερνε στήν ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου τὰ προβουλευμάτα τῆς βουλῆς γιὰ ψήφισι, σφράγιζε τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου⁴ καί ἀναλάμβανε σέ συνέχεια τὴν ἐκτέλεση τῶν ἀποφάσεών της⁵. Ἀπὸ τὴν ἴδια ἐπιγραφὴ πληροφοροῦμαστε ἐπίσης ὅτι στή δικαιοδοσία τοῦ πολιτάρχῃ ἦταν καί ἡ χορήγηση «πολιτείας» σέ ξένους⁶. Ποινὲς στὸν πολιτάρχη μπορούσε νὰ ἐπιβάλλει μόνο ἡ ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου⁷.

5) *Πρεσβεία*. Ὁ θεσμὸς τῆς πρεσβείας ἀναφέρεται πολὺ συχνὰ στίς ἐπιγραφές τῆς Μακεδονίας· γιατί πολλές φορές οἱ μακεδονικὲς πόλεις, γιὰ τὴν ἱκανοποίηση διαφόρων αἰτημάτων τους, ἔστελναν στὸν αὐτοκράτορα ἢ στὸ Ρωμαῖο διοικητὴ τῆς ἐπαρχίας ἀντιπροσωπεῖα ἀπὸ ἐπιφανεῖς πολίτες («πρεσβεία»)⁸. Ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία ὅμως ὁ θεσμὸς αὐτὸς μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ μιὰ μόνο ἐπιγραφὴ ποὺ βρέθηκε στὸ Κρανοχώρι Καστοριᾶς⁹. Πρόκειται γιὰ πρεσβεία ποὺ εἶχε σταλεῖ στὸ Ρωμαῖο ἐπαρχο τῆς Μακεδονίας.

6) *Ἀρχοντες γυμνασίου*. Βλ. πιὸ κάτω (σσ. 300-302), ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὸ θεσμὸ τῆς ἐφηβείας.

Β' ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ

1) *Ἀρχιεροσύνη*. Οἱ μαρτυρίες ποὺ ἔχουμε ἀπὸ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία γιὰ τὸ θεσμὸ αὐτὸ προέρχονται ἀπὸ ἐπιγραφὴ (2ου μ.Χ. αἰ.) τῆς ἀρχαίας

1. Βλ. πιὸ πάνω, σ. 297, στμ. 6.

2. JHS, δ.π.

3. JHS, δ.π., στ. 1: «ἐκκλησίας ἀγομένης ὑπὸ τοῦ Βαττυναίων πολιτάρχου».

4. JHS, δ.π., στ. 15-16, 42.

5. JHS, δ.π., στ., 24-25.

6. JHS, δ.π., στ. 21, 28.

7. JHS, δ.π., στ. 27-30.

8. Γενικά γιὰ τίς πρεσβείες στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια βλ. *Li e b e n a m*, Die Städteverwaltung, 82 κ.έ. 353 κ.έ. Δ. Κανατσούλη, Ἡ μακεδονικὴ πόλις, «Μακεδονικά» 4 (1955/60) 303.

9. JHS, δ.π.

Λύκας¹ κι από μιὰ ἄλλη ἐπιγραφή (3ου μ.Χ. αἰ.) ἐντοιχισμένη σὲ ἐκκλησία τοῦ Βελβεντοῦ Κοζάνης². Τὸ πρόσωπο ὅμως ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἐπιγραφή τοῦ Βελβεντοῦ (ὁ Δομίτιος Εὐρύδικος) θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἀρχιερέας κάποιας τοπικῆς λατρείας στὴ Βέροια. Στὴν πιθανὴ αὐτὴ ὑπόθεση, ποὺ τὴ διατύπωσε ὁ Ch. Edson³, ὁδηγεῖται κανεῖς ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Δομίτιος Εὐρύδικος εἶναι γνωστός γιὰ τὴ δράση του στὴ Βέροια ἀπὸ ἐπιγραφή τῆς ἰδίας ἐποχῆς⁴.

2-4) *Μακεδονιάρχης* - *Ἱεροφάντης* - *Πρεσβυτεράρχης τῶν Ὀλυμπίων*. Τὰ ἀξιώματα αὐτὰ εἶχε ὁ ἴδιος Δομίτιος Εὐρύδικος, ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἐπιγραφή τοῦ Βελβεντοῦ: «Δομίτιος Εὐρύδικος» / ὁ μακεδονιάρχης[ς] καὶ ἀρχιερεὺς κα(ι) πρεσ/βυτεράρχης τῶν Ὀλύμ/πίων καὶ ἱεροφάντης[ς]». Καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ θεσμοὶ δὲν πρέπει νὰ ἔχουν σχέση μετὰ τὴν τοπικὴ θρησκευτικὴ ὁργάνωση τῆς ἀρχαίας πόλης κοντὰ στὸ σημ. Βελβεντό, ποὺ ἦταν ἡ ἰδιαιτέρη πατρίδα τοῦ Δομίτιου Εὐρύδικου, ἀλλὰ μάλλον μετὰ τὴν ἐπαρχιακὴ ὁργάνωση, δηλ. μετὰ τὸ κοινὸ τῶν *Μακεδόνων* ποὺ ἡ ἔδρα του ἦταν στὴ Βέροια⁶.

Ὁ θεσμὸς τοῦ *μακεδονιάρχη* μᾶς εἶναι πολὺ γνωστός, γιὰτὶ ἀναφέρεται σὲ 25 περίπου ἐπιγραφές ποὺ βρέθηκαν ὡς τώρα στὴν Κεντρικὴ Μακεδονία. Σύμφωνα μετὰ τίς πληροφορίες ποὺ ἀντλοῦμε ἀπὸ τὸ πλούσιο αὐτὸ ἐπιγραφικὸ ὕλικό, ὁ μακεδονιάρχης ἦταν ὁ ἀνώτατος ἄρχοντας, ὁ πρόεδρος τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων, ὁ ὁποῖος ἀναλάμβανε καὶ τὴν ἀγωνοθεσίαν τῶν ἐπαρχιακῶν ἀγώνων. Ὁ τίτλος αὐτοῦ τοῦ προέδρου τοῦ κοινοῦ, ποὺ ἐμφανίζεται στίς ἐπιγραφικὰς πηγές τὸν 3ο μ.Χ. αἰῶνα, ἀντικατέστησε τὸν ἀρχικὸ τίτλο «ἀρχιερεὺς τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων» ποὺ ἦταν σὲ χρῆση κατὰ τὸν 1ο καὶ 2ο μ.Χ. αἰῶνα⁷.

Ὁ θεσμὸς πάλι τοῦ *ἱεροφάντη* εἶναι ἡ δεύτερη φορὰ ποὺ μαρτυ-

1. Φ. Πέτσα, Διόρθωσις ἐπιγραφῆς Ἀγίου Ἀχιλλεῖου, «Μακεδονικά» 6 (1964/65) 287-291=SEG 24 (1969), ἀρ. 588=Bull. ép. 1966, 388, ἀρ. 238.

2. Ch. Edson, «Harvard Theological Review» 21 (1948) 196.

3. Ch. Edson, ὁ.π.

4. AA 57 (1942) 176, ἀρ. 9 καὶ εἰκ. 42 = L. Robert, REG 55 (1942) 343, ἀρ. 96 [= «Hellenica» 5 (1948) 29]=RA 26 (1946) 217, ἀρ. 180. Περισσότερες λεπτομέρειες γιὰ τὸ Δομίτιο Εὐρύδικο, ποὺ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἀξιωμάτων του, εἶχε σπουδαία θέση στὴ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία Μακεδονία, βλ. Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, «Μακεδονικά» 3 (1953/55) 79-82.

5. Βλ. πρὶν πάντων, σημ. 2.

6. Σχετικὰ μετὰ τὸ κοινὸ αὐτὸ βλ. Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων καὶ τὰ συνέδρια τῶν μερίδων, «Προσφορά εἰς Στ. Π. Κυριακίδην», Θεσσαλονίκη 1953, 294-304· τοῦ Ἰδίου, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, «Μακεδονικά» 3 (1953/55) 27-102.

7. Γιὰ περισσότερες πληροφορίες σχετικὰ μετὰ τὸ μακεδονιάρχη βλ. Δ. Κανατσούλη, Τὸ κοινὸν τῶν Μακεδόνων, ὁ.π., 58-69.

ρεΐται ἐδῶ ἐπιγραφικά, χωρὶς ὅμως κανένα διαφωτιστικό στοιχείο γιὰ τὶς ἀρμοδιότητές του. Ὡστόσο, φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ ἔχει σχέση με τὴν ἐπαρχιακὴ αὐτοκρατορολατρεία καὶ ἐπομένως θὰ ἦταν ἀρχοντας τοῦ κοινοῦ τῶν Μακεδόνων, πού κύριο ἔργο του ἦταν ἡ ὀργάνωση τῆς λατρείας αὐτῆς¹.

Τέλος, σχετικὰ με τὸ θεσμὸ τοῦ *πρεσβυτεράρχου* τῶν Ὀλυμπίων τὴ μοναδικὴ ἐπιγραφικὴ μαρτυρία πού ἔχουμε ὥς τώρα εἶναι αὐτὴ ἀπὸ τὸ Βελβεντό. Ὅπως δείχνει καὶ ὁ τίτλος του, ὁ πρεσβυτεράρχης — ἀντίστοιχος πρὸς τὸν γερουσιάρχη — πρέπει νὰ ἦταν πρόεδρος κάποιας ὀργάνωσης τῶν πρεσβυτέρων στὴ Βέροια², πού θὰ εἶχε σκοπὸ τὴν οἰκονομικὴ ἐπιχορήγηση τῶν ἐπαρχιακῶν ἀγώνων («τὰ Ὀλύμπια»)³, τοὺς ὁποίους διοργάνωνε ἐκεῖ τὸ κοινὸ τῶν Μακεδόνων.

5) *Ἐπιμελητὲς ἱερῶν*⁴. Ὁ θεσμὸς αὐτός, γνωστός ἀπὸ ἐπιγραφές τῶν Στόβων⁵ καὶ τῆς Λευκόπετρας⁶, μαρτυρεῖται στὴ Δυτικὴ Μακεδονία ἀπὸ δύο ἐπιγραφές πού βρέθηκαν στὴν Αἰανή⁷ καὶ τὴν Ἐξοχή⁸. Οἱ ἐπιγραφές ἀναφέρουν ὀνομαστικὰ τὸν Ἀρχέλαο, ἐπιμελητὴ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Πλούτωνα στὴν Αἰανή, καὶ τὸν Ἀγάθωνα, ἐπιμελητὴ τοῦ ἱεροῦ τῆς θεᾶς Ἐνοδίας στὴν Ἐξοχή. Δυστυχῶς δὲν μᾶς εἶναι τίποτε γνωστὸ γιὰ τὰ καθήκοντα τῶν ἐπιμελητῶν. Ὡστόσο, κρίνοντας ἀπὸ τὴ μνεῖα «προστίμου» καὶ «ἱεροῦ ταμ(ε)ίου» στὴν ἐπιγραφή τῆς Ἐξοχῆς, θὰ πρέπει νὰ ὑποθέσει κανεῖς ὅτι οἱ ἐπιμελητὲς εἶχαν τὴν οἰκονομικὴ διαχείριση τῶν ἱερῶν.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ

1) *Ἐφηβεία*. Ὁ θεσμὸς τῆς ἐφηβείας, πολὺ διαδομένος γενικὰ στὴ Μακεδονία κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ⁹, στὴ Δυτικὴ Μακεδονία μᾶς εἶναι γνωστός ἀπὸ ἐφηβικὸ κατάλογο ἄγνωστης ἀρχαίας πόλης κοντὰ στὸ σημ. Σισάνι¹⁰.

1. Βλ. καὶ Δ. Κανατσοῦλη, ὁ.π., 43.

2. Σχετικὰ με τὸ θεσμὸ αὐτὸ βλ. Δ. Κανατσοῦλη, ὁ.π., 99-102.

3. Γιά τὰ «Ὀλύμπια» βλ. Δ. Κανατσοῦλη, ὁ.π., 94-95.

4. Γενικὰ γιὰ τὸ θεσμὸ αὐτὸ βλ. D a r e m b e r g - S a g l i o, Dictionnaire des antiquités, II 2, 677.

5. Ὁ Jh 28 (1933) 139, ἀρ. 13.

6. Βλ. Φ. Πέτσα, Πολυσήμαντες ἀπελευθερωτικὲς ἐπιγραφές, «Μακεδονικὸν Ἱστοριολόγιον Σφενδόνη», 1977, 134.

7. Βλ. Χ. Μακαρόνι, Ἐκ τῆς Ἑλμείας καὶ Ἑορδαίας, ΑΕ 1936, 3.

8. Βλ. πιὸ κάτω, σ. 303.

9. Βλ. Δ. Κανατσοῦλη, Ἡ μακεδονικὴ πόλις, «Μακεδονικά» 4 (1955/60) 280-284.

10. W. M. L e a k e, Travels in Northern Greece, III, 318=CI G, ἀρ. 1957g=L e B a s, ἀρ. 1331=D u c h e s n e, ἀρ. 134=Δ ή μ ι τ σ α, Ἡ Μακεδονία, ἀρ. 216=BSA 18 (1911/12) 185-6. ἀρ. 34.

Στὸν κατάλογο, ποὺ χρονολογεῖται στὰ 146/7 μ.Χ., ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα 22 ἐφήβων. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς τῶν ἐφήβων δείχνει ὅτι ἡ ἄγνωστη ἀρχαία πόλη κοντὰ στὸ σημ. Σισάνι ἦταν σημαντικὴ ἀπὸ δημογραφικὴ τουλάχιστον ἄποψη¹.

Ἀπὸ τοὺς ἐφηβους οἱ περισσότεροι ἔχουν ἑλληνικὰ ἢ ρωμαϊκὰ ὀνόματα, ἀρκετοὶ ἀπὸ αὐτοὺς μικτὰ ζευγάρια ὀνομάτων (ἑλληνικὰ καὶ ρωμαϊκὰ) καὶ ἓνας σημιτικὸ ὄνομα (Σαμβαθίων). Ὅρισμένα ἀπὸ τὰ ρωμαϊκὰ ὀνόματα ἀνήκουν ἴσως σὲ Ρωμαίους παροίκους· ἡ παρουσία ὅμως τῶν περισσότερων ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐφηβοὶ ἀντιπροσώπευαν τὴν ἀριστοκρατικὴ τάξη, ποὺ εἶχε θιγεῖ ἀπὸ τὸν ἀνθρωπωνυμικὸ ἐκρωμαϊσμὸ περισσότερο ἀπ' ὅ,τι οἱ κατώτερες κοινωνικὲς τάξεις. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ παρουσία τοῦ ἐφηβου μὲ τὸ σημιτικὸ ὄνομα, ποὺ μαρτυρεῖ γιὰ πρώτη φορά, ὅσο ξέρω, τὴν ὑπαρξὴ Ἰουδαϊκῆς κοινότητος στὴ Δυτικὴ Μακεδονία², ποὺ μέλη της φαίνεται ὅτι κατὰφεραν νὰ ἀποκτήσουν οἰκονομικὴ δύναμη καὶ νὰ ἀναδειχθοῦν στὴν κοινωνία τῆς πόλης. Ἐχοντας μάλιστα ὑπόψη τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ γυμνάσιο, ὅπου ἀσκοῦνταν οἱ ἐφηβοί, ἦταν τὸ πιὸ οὐσιώδες στοιχεῖο τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἀποτελοῦσε παντοῦ τὴν κυριότερη ἐστία ἐξελληνισμοῦ τῶν ξένων ἐθνικῶν στοιχείων³, τότε μὲ βάση τὰ ὀνόματα τοῦ ἐφηβικοῦ καταλόγου, ὀδηγεῖται κανεὶς στὰ ἐξῆς συμπεράσματα: α) ὅτι ὅσοι ἀπὸ τοὺς Δυτικομακεδόνες εἶχαν θιγεῖ ἀπὸ τὸν ἀνθρωπωνυμικὸ ἐκρωμαϊσμὸ δὲν ἔπαψαν νὰ ζοῦν μὲ τὶς ἑλληνικὲς πολιτιστικὲς παραδόσεις· β) ὅτι οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ξένους παροίκους (Ρωμαίους, Ἰουδαίους κλπ.), ἀκόμη καὶ σὲ περιπτώσεις ποὺ διατηροῦσαν τὰ ἐθνικὰ τους ὀνόματα, στὴν πραγματικότητα εἶχαν ἐξελληνιστεῖ.

Ἡ ἐπιγραφή ἀπὸ τὸ Σισάνι παρουσιάζει ἐπίσης ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον γιὰτὶ μᾶς δίνει ὀρισμένες πολὺτιμες πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὴν ὀργάνωση τῆς ἐφηβείας. Ἔτσι, πληροφοροῦμαστε ὅτι τὸ λάδι γιὰ τὸ ἄλειμμα τῶν ἐφήβων τὸ διέθετε ἡ ἴδια ἡ πόλη («ἀλειφοῦσης τῆς πόλεως»), σὲ ἀντίθεση μὲ ἄλλες μακεδονικὲς πόλεις, ὅπου τὰ ἐξοδα αὐτὰ τὰ ἀναλάμβαναν οἱ ἄρχοντες⁴. Ἀκόμη, ἡ ἐπιγραφή μᾶς κάνει γνωστοὺς δύο θεσμούς, τὸν ἄρχοντα τοῦ γυμνασίου (Τιβέριο Κλαῦδιο Ἰουλιανὸ) καὶ τὸν ἐφήβαρχο (Τιβέριο Κλαῦδιο Παριανὸ). Ὁ ἄρχοντας τοῦ γυμνασίου μαρτυρεῖται ἐδῶ γιὰ πρώτη φορά στὴ μακεδονικὴ ἐπιγραφικὴ καὶ πρέπει νὰ ἦταν ὁ ἀνώτατος

1. Πρβ. Δ. Κανατσούλη, ὁ.π., 282-283.

2. Σχετικὰ μὲ τὶς Ἰουδαϊκὲς κοινότητες στὴν ὑπόλοιπη Μακεδονία βλ. Δ. Κανατσούλη, Ἡ μακεδονικὴ πόλις, ὁ.π., 261-264.

3. Δ. Σαμαράρη, Ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς Θράκης κατὰ τὴν ἑλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἀρχαιότητα, Θεσσαλονίκη 1980, 192.

4. Βλ. Δ. Κανατσούλη, Ἡ μακεδονικὴ πόλις, «Μακεδονικὰ» 5 (1961/63) 51-52

ἐπόπτης τοῦ γυμνασίου, ἀντίστοιχος μὲ τὸ γυμνασίαρχο, γνωστὸ ἀπὸ ἐπιγραφῆς τῆς ὑπόλοιπης Μακεδονίας¹. Ἀντίθετα ὁ ἐφήβαρχος, ἄρχοντας κι αὐτὸς τοῦ γυμνασίου ποὺ εἶχε τὴν ἐπιμέλεια τῶν ἐφήβων, μᾶς εἶναι γνωστὸς κι ἀπὸ ἄλλες ἐπιγραφές ποὺ βρέθηκαν στὴν ὑπόλοιπη Μακεδονία². Ἡ μνεία τῶν ὀνομάτων τους στὴν ἐπιγραφὴ δείχνει ὅτι καὶ οἱ δύο τους ἦταν ἐπώνυμοι ἄρχοντες τοῦ γυμνασίου καὶ ἡ θητεία τους θὰ διαρκοῦσε ἓνα μόνο χρόνο.

2) *Δουλεία*. Ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας μᾶς εἶναι γνωστὸς στὴ Δυτικὴ Μακεδονία ἔμμεσα ἀπὸ τρεῖς ἀναθηματικὲς ἐπιγραφές ἀπελευθέρων, ποὺ βρέθηκαν ἀντίστοιχα στὴν Ἄνω Κώμη³, στὸ Παλαιογράφισιανο Βελβεντοῦ⁴ καὶ στὸ Ρυάκι⁵, καθὼς κι ἀπὸ ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ ἀνθρωπωνύμια δούλων ἢ ἀπελευθέρων ποὺ μᾶς παραδόθηκαν στίς ἐπιγραφές⁶. Ἄμεσα ὅμως ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας μᾶς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ μιὰ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ δούλου ποὺ εἶχε βρεθεῖ παλιότερα στὴν Κοζάνη⁷ κι ἀπὸ τρεῖς ἀπελευθερωτικὲς πράξεις δούλων ποὺ βρέθηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια στὴν Ἐξοχή Ἑορδαίας. Οἱ ἐπιγραφές αὐτὲς παρουσιάζουν ἐξαιρετικὸ ἐνδιαφέρον, γιατί μᾶς δίνουν τίς πρῶτες ἄμεσες μαρτυρίες γιὰ τὸ θεσμὸ τῆς δουλείας στὴ Δυτικὴ Μακεδονία. Ἐπειδὴ ἡ μάλιστα οἱ τρεῖς ἀπελευθερωτικὲς πράξεις παραμένουν ἀκόμη ἀδημοσίευτες⁸, θεωροῦμε σκόπιμο νὰ παραθέσουμε ἀμέσως παρακάτω τὸ κείμενό τους μὲ βάση τὰ ἀπόγραφα ποὺ εἴχαμε κάνει, ὅταν πρὶν ἀπὸ μερικὰ

1. Βλ. Δ. Κανατσούλη, ὁ.π., 52-58. Πρβ. τὸν περίφημο γυμνασιαρχικὸ νόμο τῆς Βέροιας: J. M. R. Cormack, *The Gymnasiarchal Law of Beroia*, «Ἀρχαία Μακεδονία, II», 139-149.

2. Βλ. Δ. Κανατσούλη, ὁ.π., 58-63.

3. Π. Λιούφης, Ἱστορία τῆς Κοζάνης, 32-33=Κ. Σιαμπανόπουλου, Αἰανή, 205-206: «.....ΕΡΟΙΛΟΥΕΥΑΝΟΡ..Ω.. Σ / Σεβαστῆς ἀνδριάντα κατὰ διαθέτην / Διονύσου δηναρίων φ' Γάιος Ἰούλιος / Ζώσιμος ἀπελευθέρους καὶ κληρονόμος / ἀνέθηκες ἔτους πρ' Σεβαστοῦ / τοῦ καὶ ψη', Ἀρτεμισίου» (ἐπιγραφὴ τοῦ 148/9 μ.Χ.).

4. Βλ. L. Heuzey, *Le mont Olympe et l'Acarnanie*, ἄρ. 44=Δήμιττα, Ἡ Μακεδονία, ἄρ. 207=P. Roussel, REG 27 (1914) 455=REG 1930, 369=Baege, *De Macedonum sacris*, 192: [«Ἐτους...]/[μηνὸς Ὑ]περβερε[ε]τα[ο]/ν, Βάσσος Ἀν[τ]ιπάτρου ἐ[λ]/ευθερωθεῖς/ὅπῳ Ἀντιπάτρου[ν]/οῦ Ἀλεξάνδρου[ν]/Ἡρακλεῖ Κνω/(γί)δω».

5. Χ. Μακαρόνα, AE 1936, 13=Ἀρβανιτόπουλου, ΠΑΕ 1912, 241=Bull. ἐρ. 1944, 213, ἄρ. 120: «Ἐτους ἡ' ἀπὸ (:)/ Σεβαστοῦ Καίσαρος / Ἡρακλεῖ, Ἡδὸ/νῃ Ἀμύντου / ἐλευθερωθεῖσα εὐχαριστήριον».

6. Βλ. Δ. Σαμσάρης, Τὰ ἀνθρωπωνύμια τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας κατὰ τὴ ρωμαϊοκρατία μὲ βάση τίς ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες, σ. 270.

7. Βλ. Χ. Μακαρόνα, Χρονικά Ἀρχαιολογικά, «Μακεδονικά» 2 (1941/42) 638, ἄρ. 89=JHS 66 (1946) 113: «Χρύσεως Φιλίππου / ἀντελουργὸς Δι' Ὑψίστῳ εὐχαριστήριον ὑπ[ε]ρ / κυρίου ἀπονομάζει / δὲ αὐτῷ ἀμπέλων δύο ὄρχον/ς ἐκ τῶν πε/κουλαρίων».

8. Βλ. BCH 1959, 697-700 καὶ Arch. Rep. 1959, 14, ὅπου μερικὴ παρουσιάσή τους.

χρόνια μελετήσαμε τις επιγραφές¹:

α) 'Επιγραφή του 262 (:) μ.Χ. σε αδιακόσμητη μαρμάρινη πλάκα που βρίσκεται στο 'Αρχαιολογικό Μουσείο της Κοζάνης (ἀρ. κατ. 146):

"Ετους ΑΙΥ, μηνός Δύστ[ρ]ο/υ δι', θεῶ 'Ενοδιά Ζο/είχη
Κλεάργον ἀνε/θόμην 'Αγα[θ]ήμερον/κέ Παράμονον παρ/αμέ-
νουσί μοι τὸν / τῆς ζωῆς χρόνον ὅπη/ρετούντων αὐτῶν/
τῇ θεῶ τὰς ἐθίμας ἡμέ[ρα]ς· /τούτων οὐδ' δυσκουροῦ/σι
οὔτε μου κληρο/νόμος οὔτε δανι/σστής (sic)· εἰ δέ τις
π[ε]ρ/ράσ[ε]ι, δίδωσι πρόσ/τι[μον]· ἱερῶ τῶ ταμ(ε)ίῳ/
δηνάρια ἔντεκα /----Α----/---εὐτυχῶς--/-----/ἐπιμελο-
μένου [το] /ῶ 'Αγάθωνος.

β) 'Επιγραφή του 275 μ.Χ. σε αδιακόσμητη πλάκα που βρίσκεται στο 'Αρχαιολογικό Μουσείο της Κοζάνης (ἀρ. κατ. 147):

"Ετους τρίτον εἰ/κοστοῦ τετρα/κοσιοστοῦ· Αὐ/ρηλία... ἐχ/αρι-
σόμεθ' 'Εν/οδία κορ/άσιον ΤΑ/ C ΑΘΕΑΤΕ.Τ...! ΔΙΟΜΑΥΤΗ ΚΙΡ/! ἔτος
ἐν ἡν π[α]ρ/έδωκα τῇ / τρισι τοῦ Δί/ου μηνός ΤΗΠ/ΟΚΥ ΤΙΕΑΝΙΕ/ΚΑΤΟ.
ΗΑΝΙ/ΑΡ.ΤΙΣ. ΤΟΥ/Εὐτυχία/νου πεντεκ/εδεκάτη ΑΡΙ/ΑΝΤΙΡΗΤΩ/Ε
εὐτυχῶς.

γ) 'Επιγραφή του 275 μ.Χ. χαραγμένη στην ίδια πλάκα με την προηγούμενη:

"Ετους γ'νυ'/Αδρη/λία Ζο/είχη χαρ/ίζομ/ε (sic) θεᾶ 'Ενο/δία π/εδάριον
ὀνόμ/ατι 'Α/νούκι/ν· παρ/εδώ/κατο/υ Δίου μη[νός].

'Από τις επιγραφές αυτές μαθαίνουμε ότι οι δούλοι στη Δυτική Μακεδονία ονομάζονταν, όπως και σε άλλα μέρη της Μακεδονίας, *παιδάρια* και *κοράσια*². 'Εξαιρετικά ενδιαφέροντα όμως είναι τα στοιχεία που δίνουν οι επιγραφές σχετικά με τον τρόπο ἀπελευθέρωσης των δούλων. 'Ετσι, παρατηρεῖ κανείς ότι και στις τρεῖς επιγραφές ἡ ἀπελευθέρωση των δούλων γίνεται με τὴν ἀφιέρωσή τους στη θεὰ 'Ενοδία³, προστάτισσα των δούλων

1. 'Οφείλω κι ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ νὰ εὐχαριστήσω θερμὰ τὸν καθηγητὴ κ. Φ. Πέτσα, προϊστάμενο τότε τοῦ Τμήματος 'Αρχαιολογικῶν 'Ερευνῶν τῆς ΕΜΣ, καθὼς καὶ τὴν 'Εφορὸν 'Αρχαιοτήτων κ. Μ. Σιγανίδου-Καραμανώλη, πού μοῦ ἔδωσαν τὴν ἄδεια νὰ μελετήσω τὶς ἐπιγραφές.

2. Πρβ. Δ. Κανατσούλη, 'Η μακεδονικὴ πόλις, «Μακεδονικά» 4 (1955/60) 257, σμμ. 5, ὅπου καὶ οἱ ἄλλες ὀνομασίες τοῦ δούλου στὴ Μακεδονία.

3. Σχετικὰ μετὴ θεὰ αὐτὴ, βλ. Δ. Σαμάρη, 'Απὸ τὸ μελλοντικὸ Σύνταγμα (Corpus) ἀρχαίων ἐπιγραφῶν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Οἱ ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες σχετικὰ μετὶς λατρεῖς τριῶν θεοτήτων (Δία, 'Ηρακλῆ καὶ 'Ενοδία) στὴν 'Ελιμιώτιδα καὶ 'Εορδαία

στην περιοχή αυτή¹. Ο θρησκευτικός αυτός τύπος άπελευθέρωσης, γνωστός κι από άλλες περιοχές του έλληνικού κόσμου (ιδίως από τη Βοιωτία και Φωκίδα)², είναι ό μοναδικός που χρησιμοποιείται στη Μακεδονία³, όπως δείχνουν οι άπελευθερωτικές πράξεις που βρέθηκαν ως τώρα στη Βέροια, Έδεσσα, Νάουσα, Λευκόπετρα, Άραβησσό κλ.⁴

Είναι πολύ πιθανό ότι οι Μακεδόνες προτιμούσαν τόν τύπο αυτόν άπελευθέρωσης, γιατί είχε μακράιωνη παράδοση και επιπλέον εξασφάλιζε μεγαλύτερες έγγυήσεις στους άπελευθερωμένους δούλους, που είχαν την προστασία του ίερατείου της θεότητας, στην όποια άφιερώνονταν εικονικά από τους κυρίους τους⁵. Έξάλλου άρκετές φορές την έλευθερία τους την έγγουδνταν και οι διάφορες ποινικές ρήτρες που όρίζονταν στις άπελευθερωτικές πράξεις από τους άπελευθερωτές. Έτσι, βλέπουμε ότι στην πρώτη άπελευθερωτική πράξη της Έξοχής όρίζεται ή πληρωμή πρόστιμου στο ίερό ταμείο για τους δανειστής ή τους κληρονόμους που θά τολμούσαν άργότερα νά άπειλήσουν την έλευθερία των άπελευθερωμένων δούλων.

Σχετικά με τόν χρόνο άπελευθέρωσης, παρατηρεί κανείς ότι στην πρώτη άπελευθερωτική πράξη της Έξοχής οι δούλοι είχαν την ύποχρέωση νά παραμείνουν κοντά στον άπελευθερωτή κύριο τους ως τόν θάνατό του και συγχρόνως νά ύπηρετούν τη θεά κατά τις μέρες που γίνονταν γιορτές στο ίερό της («τάς έθίμους ήμέρας»). Πρόκειται έδω για τόν γνωστό τύπο άπελευθέρωσης που λέγεται «παραμονή»⁶, από όπου πολλές φορές οι δούλοι που άποχτούσαν την έλευθερία τους με αυτό τόν τρόπο ξαιρναν τόν χαρακτη-

κατά την περίοδο της ρωμαιοκρατίας (Άνακοίνωση στο «Γ' Συμπόσιο Ιστορίας-Λαογραφίας-Γλωσσολογίας Δυτικομακεδονικού χώρου», Θεσσαλονίκη, Άπρίλης 1982).

1. Σύμφωνα με τις έπιγραφικές μαρτυρίες, στην Κεντρική Μακεδονία οι δούλοι άφιερώνονταν στη *Μητέρα των Θεών* ή στην *Άνίκητο Μά* (Έδεσσα), στη *Συρία Παρθένο* ή στην *Άργότερα Άρτεμη* (Βέροια, Άραβησσός), στη *Γαζωρία Άρτεμη* (Ημαθία), στη *Μητέρα Θεών Αδόχθονα* (Λευκόπετρα) κλ.

2. Για τόν τύπο αυτό βλ. P. Foucart, στού Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquités, I, 302-303, στη λ. «apeleutheroi». A. Calderini, La manomissione e la condizione dei liberti in Grecia, Milano 1908, 96 κ.έ.

3. Από όλες τις μακεδονικές άπελευθερωτικές πράξεις μιά μόνο δέν συντάχθηκε σύμφωνα με τόν τύπο αυτό, βλ. BSA 41 (1940/45) 113-114, άρ. 25.

4. Βλ. Δ ή μι τ σ α, 'Η Μακεδονία, άρ. 3, 126. Μ. Άνδρόνικου, Άρχαίαι έπιγραφαι Βεροίας, Θεσσαλονίκη 1950, 7 κ.έ. Φ. Πέτσα, Πολυστήμαντες άπελευθερωτικές έπιγραφές, «Μακεδονικόν Ήμερολόγιον Σφενδόνη», 1977, 133-140.

5. Βλ. P. Foucart, δ.π.

6. Για τόν τύπο αυτόν βλ. P. Foucart, δ.π., 304. P. Koschaker, Über einige griech. Rechtsurkunden aus den Ö. Randgebieten des Hellenismus, 1931. B. Adams, Paramoné und verwandte Texte, 1964. A. Babacos, Actes d'aliénation en commun et autres phénomènes apparentés d'après le droit de la Thessalie antique, Thessalonique 1966, 76-85. J. Herrmann, «Revue Intern. des Droits de l'Antiquité» 10 (1963) 151 κ.έ.

ριστικό όνομα *Παράματος*. Ἡ συχνή μνεία τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ στίς ἐπιγραφές τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας¹ δείχνει ὅτι ὁ τύπος αὐτὸς ἀπελευθέρωσης ἦταν ἀρκετὰ διαδομένος στὴν περιοχὴ αὐτή. Στίς ἄλλες δύο ἀπελευθερωτικές πράξεις τῆς Ἑξοχῆς, ὅπου δὲν ὀρίζεται τέτοιος ὅρος παραμονῆς, εἶναι εὐνόητο ὅτι οἱ δοῦλοι ἦταν ἐλεύθεροι ἀπὸ τὴ στιγμὴ τῆς «στηλογράφησης» τῆς πράξης, χωρὶς νὰ ἔχουν καμιὰ νομικὴ ὑποχρέωση ἀπέναντι τὸν κύριό τους. Δὲν ξέρουμε μόνο ἂν εἶχαν ὑποχρεώσεις καὶ ποιὲς ἦταν αὐτὲς ἀπέναντι τῇ θεᾷ. Τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι νὰ μὴν εἶχαν καμιὰ ὑποχρέωση, γιατί ἡ ἀφιέρωση στὴ θεᾷ ἦταν συμβολικὴ· στὴν πραγματικότητα οἱ δοῦλοι πλῆρωναν τὸν κύριό τους ἕνα ποσὸ γιὰ τὴν ἐξαγορὰ τῆς ἐλευθερίας τους, τὸ ὅποιο ὅμως δὲν ἀναγράφεται στὴν ἀπελευθερωτικὴ πράξη ἐξαιτίας τοῦ ἱεροῦ χαρακτηριστήρα της καὶ γιατί θὰ ἐρχόταν σὲ ἀντίφαση μὲ τίς τυπικὲς φράσεις *ἀνεθόμην, ἐχαρισόμην καὶ χαρίζομαι*².

Οἱ δοῦλοι, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή τους, διατηροῦσαν συνήθως στενὲς σχέσεις μὲ τοὺς πρώην κυρίους τους. Γιατί, καθὼς δὲν εἶχαν πολιτικὰ δικαιώματα, ἐκπροσωποῦνταν ἐνώπιον τῆς πολιτείας ἀπὸ τοὺς πρώην κυρίους τους (τοὺς «πάτρωνες»)³. Γιὰ τίς σχέσεις ἀπελευθερῶν-κυρίων διαφωτιστικὰ στοιχεῖα μᾶς δίνει μιὰ ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν Ἄνω Κώμη⁴, στὴν ὁποία ὁ ἀπελευθερὸς ἐμφανίζεται ὡς κληρονόμος τῆς περιουσίας τῆς πρώην κυρίας του καὶ ὡς ἐκτελεστής τῆς διαθήκης της.

Τέλος, ἀπὸ τίς ἀπελευθερωτικὲς πράξεις τῆς Ἑξοχῆς, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ τῆς Κοζάνης, ἀντλεῖ κανεὶς πολὺτιμα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐθνικότητα τῶν δούλων καὶ γιὰ τὸ ρόλο τους στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας. Ἔτσι, ἀπὸ τὸ χαρακτηριστικὸ αἰγυπτιακὸ ὄνομα Ἀνούκιν⁵, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴ θεσσαλικὴ καταγωγὴ τῆς θεᾶς Ἐνοδίας, προστάτισσας τῶν δούλων, προκύπτει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀνάμεσα στοὺς δούλους τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ὑπῆρχε ἕνα ποσοστὸ ἀπὸ Θεσσαλοὺς καὶ Αἰγύπτιους. Ἐξἄλλου, τὸ πρόβλημα τῆς ἐθνικότητας τῶν δούλων διαφωτίζεται ἀρκετὰ καὶ ἀπὸ τὴν παρουσία θρακικῶν καὶ ἀνατολικῶν ἀνθρωπωνυμίων στίς ἐπιγραφές⁶, τὰ ὅποια μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξὴ Θρακῶν καὶ Μικρασιατῶν δούλων. Δυστυχῶς ὅμως εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπολογιστεῖ στατιστικὰ, ἔστω καὶ κατὰ προσέγγιση, ἡ ἀριθμητικὴ ἀναλογία τῶν δούλων κάθε ἐθνικότητας.

1. Βλ. Δ. Σ α μ σ ἄ ρ η, Τὰ ἀνθρωπωνύμια τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας κατὰ τὴ ρωμαϊοκρατία μὲ βάση τίς ἐπιγραφικὲς μαρτυρίες, σ. 270.

2. Βλ. πιὸ πάνω τίς ἀπελευθερωτικὲς πράξεις τῆς Ἑξοχῆς.

3. Βλ. Δ. Κ α ν α τ σ ο ὕ λ η, ὁ.π., 255-256.

4. Βλ. πιὸ πάνω, σ. 302, σημ. 3.

5. Βλ. πιὸ πάνω τὴν τρίτῃ ἀπελευθερωτικὴ πράξη τῆς Ἑξοχῆς.

6. Βλ. Δ. Σ α μ σ ἄ ρ η, ὁ.π., σ. 263.

Σχετικά πάλι με τὸν οἰκονομικὸ ρόλο τους, φαίνεται ὅτι οἱ δοῦλοι **χρη-**σιμοποιούνταν τόσο στὶς οἰκιακὲς ὅσο καὶ στὶς ἀγροτικὲς ἐργασίες. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὴ μνεία γυναικῶν δούλων («κοράσια») στὶς ἐπιγραφὲς τῆς Ἑξοχῆς, καθὼς κι ἀπὸ τὴ μνεία δούλου ἀμπελουργοῦ στὴν ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ τῆς Κοζάνης¹. Ἄλλωστε δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι σύμπτωση τὸ ὅτι καὶ οἱ τέσσερις ἐπιγραφὲς ποὺ ἀναφέρουν δούλους βρέθηκαν στὸ πιὸ πεδινὸ μέρος τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ποὺ εὐνοοῦσε τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας.

3) *Δημόσιοι ἀγῶνες*. Σχετικὰ μετ' τὸ θεσμὸ αὐτό, ποὺ ἦταν τόσο διαδομένος στὴν ὑπόλοιπη Μακεδονία, γιὰ τὴ Δυτικὴ Μακεδονία δὲ διαθέτουμε, ὡς τὴ στιγμή αὐτή, καμιά ἄμεση ἐπιγραφικὴ μαρτυρία. Ἀκόμη κι αὐτὴ ἡ ὑπαρξὴ του μαρτυρεῖται ἔμμεσα μόνο ἀπὸ ἐπιγραφὴ τοῦ Ἄργου τοῦ Ὀρεστικοῦ², ποὺ ἀναφέρει τὸ θεσμὸ τοῦ ἀγωνοθέτη.

4) *Θρησκευτικὲς γιορτές*. Ἡ μοναδικὴ ἐπιγραφικὴ μαρτυρία ποὺ ἔχουμε ὡς τώρα γιὰ τὴν τέλεση θρησκευτικῶν γιορτῶν στὴ Δυτικὴ Μακεδονία προέρχεται ἀπὸ ἀπελευθερωτικὴ πράξη τῆς Ἑξοχῆς³. Ἡ ἐπιγραφὴ μνημονεύει «τὰς ἐθίμους ἡμέρας» (= τὶς γιορτάσιμες μέρες) τῆς θεᾶς Ἐνοδίας, κατὰ τὶς ὁποῖες ὄφειλαν οἱ ἀπελευθερωμένοι δοῦλοι νὰ προσφέρουν τὶς ὑπηρεσίες τους στὸ ἱερὸ τῆς θεᾶς.

Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Κ. ΣΑΜΣΑΡΗΣ

1. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 302, σημ. 7.

2. Βλ. πρὸ πάνω, σ. 295, σημ. 2.

3. Βλ. πρὸ πάνω τὴν πρώτη ἀπελευθερωτικὴ πράξη τῆς Ἑξοχῆς.

RÉSUMÉ

Dimitrios C. Samsaris, Les témoignages épigraphiques pour les institutions de la Macédoine Occidentale à l'époque romaine.

Le matériel épigraphique ramassé pour le Corpus des inscriptions anciennes de la Macédoine Occidentale, qu'on prépare au Centre de Recherches Archéologiques de la Société d'Études Macédoniennes, fournit des renseignements précieuses concernant les institutions macédoniennes. Pour faciliter la recherche historique, l'auteur donne dans le présent article ces témoignages épigraphiques pour les institutions de la Macédoine Occidentale à l'époque romaine. Les institutions, attestées par l'épigraphie, sont politiques, religieuses et sociales.

Les institutions politiques: 1) Les κοινὰ des Orestes et des Elimiotas mentionnés sur des inscriptions d'Argos Oresticon (I^e s.ap. J.C.), de Vattyna (près du village actuel de Kranochori) (IIe s.ap. J.C.). 2) L'assemblée du peuple (ἐκκλησία τοῦ δήμου) sur des inscriptions trouvées à Vattyna et à la ville actuelle de Kozani. 3) Les politarques (πολιτάρχαι) sur des inscriptions (IIe s. ap. J.C.) de Vattyna et de Lyca. 4) L'ambassade (πρεσβεία) sur le décret de Vattyna (IIe s.ap. J.C.). 5) Les magistrats du gymnase (ἄρχων γυμνασίου, ἐφήβαρχος).

Les institutions religieuses: 1) Les ἀρχιερεῖς mentionnés sur des inscriptions de Lyca (IIe s.ap. J.C.) et de Velvendos (IIIe s.ap. J.C.). 2-4) Les institutions de μακεδονιάρχης, ἱεροφάντης, πρεσβυτάρχης τῶν Ὀλυμπίων sur l'inscription de Velvendos (IIIe s.ap. J.C.). Ces institutions concernent le κοινὸν τῶν Μακεδόνων siégé à Véroia. 5) Les ἐπιμεληταὶ ἱερῶν sur des inscriptions d'Aeané et d'Exoché.

Les institutions sociales: 1) L'éphébie (ἐφηβεία) connue par une liste des éphèbes (146/7 ap. J.C.) trouvée près du village actuel de Sisani. Sur la liste figurent les noms de 22 éphèbes, dont les 21 portent des noms grecs ou romains et l'un éphèbe le nom sémitique Σαμβαθίων. La liste présente un intérêt particulier pour l'étude des phénomènes de la romanisation et de l'hellénisation anthroponymique de la population étrangère de cette région. 2) L'esclavage (δουλεία) connue par trois actes d'affranchissements (IIIe s. ap. J.C.) trouvés près du village actuel d'Exoché (dép. de Kozani) où il

existait un sanctuaire de la déesse 'Ενοδία. L'affranchissement se fait par consécration des esclaves à la déesse 'Ενοδία; c'est le type religieux d'affranchissement si répandu en Macédoine. Les inscriptions en question fournissent des renseignements sur les rapports entre les libérateurs et les esclaves et aussi sur la nationalité des esclaves et sur leur rôle dans la vie économique de cette région. 3) Les concours publics (δημόσιοι ἄγῶνες) et 4) Les fêtes religieuses (ἑθνοὶ ἡμέραι) mentionnées sur un acte d'affranchissement d'Exoché.